

8. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219
9. Офіційний сайт компанії «Лабораторії Касперського» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://securelist.ru/it-threat-evolution-q2-2017-statistics/79226/>
10. Кіберзлочинність та відмивання коштів / Департамент фінансових розслідувань Державна служба фінансового моніторингу України. – Київ, 2013. – 53 с.
11. Пивоваров В.В. Шахрайство із банківськими картками: окремі питання віктимологічної профілактики / В.В. Пивоваров, К.В. Терещенко // Карпатський правничий часопис. – 2015. – № 10. – С. 132-137

УДК 336.227.2

Коніна М.О.,
асистент кафедри фінансів та банківської справи,
Донецький національний університет економіки та торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського
Овчаренко К.В.,
студентка,
Донецький національний університет економіки та торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ

Коніна М.О., Овчаренко К.В. Соціально-економічні наслідки ухилення від сплати податків. У статті розглядається проблема ухилення від сплати податків в Україні та наслідків цього явища. Доведено втрати державного бюджету від ухилення від сплати податків. Названо форми ухилення від сплати податків, що використовуються суб'єктами господарювання. Також досліджено негативні наслідки цієї проблеми для економіки України. Запропоновано шляхи вирішення проблеми боротьби з ухиленням від сплати податків, виходячи з позитивного досвіду розвинених країн.

Ключові слова: податки, система оподаткування, тінізація економіки, фіскальний тиск, ухилення від оподаткування.

Конина М.А., Овчаренко К.В. Социально-экономические последствия уклонения от уплаты налогов. В статье рассматривается проблема уклонения от уплаты налогов в Украине и последствий этого явления. Доказаны потери государственного бюджета от уклонения от уплаты налогов. Названы формы уклонения от уплаты налогов, которые используются субъектами хозяйствования. Также исследованы негативные последствия этой проблемы для экономики Украины. Предложены пути решения проблемы борьбы с уклонением от уплаты налогов, исходя из положительного опыта развитых стран.

Ключевые слова: налоги, система налогообложения, тенезация экономики, фискальное давление, уклонение от налогообложения.

Konina M.A., Ovcharenko K.V. Socio-economic consequences of tax evasion. The article considers the problem of tax evasion in Ukraine and the consequences of this phenomenon. Proved the loss of the state budget from tax evasion. The named tax evasion forms used by economic entities. Also it is written about different negative consequences of this problem for the economy of Ukraine. The ways of solving the problem of fighting tax evasion calculation based on the positive experience of developed countries are offered.

Key words: taxes, tax system, the shadow economy, fiscal pressure, tax evasion.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших елементів економіки кожної країни є податкова система. Українська податкова система формується в складних кризових умовах. Як наслідок, дедалі більшого значення в українській економіці набуває проблема ухилення від сплати податків. Останнім часом це навіть стало нормою поведінки великої кількості суб'єктів господарської діяльності. Ухилення від сплати податків є одним із видів економічних злочинів. Вирішення цієї проблеми є дуже важливим з огляду на

протидію фінансовим злочинам і необхідність залучення коштів до державного бюджету України. Заходи боротьби з тіньовою економікою, що зараз застосовуються, не дають бажаного ефекту з різних причин, серед яких – висока здатність тіньової економіки до самовідтворення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Щодо проблеми ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів довгий час дискутують багато вчених-юристів, економістів і нау-

ковців. Серед вітчизняних учених слід відзначити І. Вільцанюка, П. Чирухіна, В. Лисенка, О. Задорожного, К. Матвійчука, І. Мініна, І. Редька, О. Шарікової та ін. Незважаючи на велику кількість досліджень, багато питань залишаються нерозкритими, тому існує потреба у більш глибокому дослідженні не лише наявних, але й нових перспективних питань щодо оподаткування, основних способів ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Метою статті є визначення форм ухилення від сплати податків, аналіз основних причин, що сприяють посиленню та зростанню тіньового сектора економіки країни, та визначення шляхів подолання цих негативних явищ з урахуванням досвіду розвинутих країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ухилення від сплати податків притаманне будь-якому суспільству. Сьогодні чимало керівників комерційних організацій використовують різні способи, якими підприємства звільняються від податків. У їхніх статутах часто визначені такі види діяльності, як виробництво і переробка сільськогосподарської продукції, ремонтно-будівельні роботи, роботи з благоустрою та ін. Проте фактично вони здійснюють торговельно-закупівельну та посередницьку діяльність, ухиляючись від сплати податків. Складність у розрахунках сум податкових зобов'язань викликана досить частими змінами податкового законодавства, які нерідко є суперечливими та недосконалими. Прийняття Податкового кодексу певною мірою дало б змогу вдосконалити податкове законодавство та заповнити прогалини в ньому [1].

На сучасному етапі Україна є досить непоганою платформою для дослідження питання про ухилення від сплати податків як з боку середнього, малого і великого бізнесу, так і з боку звичайних громадян. Сформувався така тенденція що «чесний бізнес» – це радше виняток із правил, аніж закономірність.

За розрахунками Інституту соціально-економічної трансформації встановлені приблизні втрати держави за різними схемами окремо, а саме:

1) офшорні операції становлять приблизно 260–320 млрд. грн. на рік, із них втрата бюджету на рік становить 50–65 млрд. грн.;

2) «сірий імпорт» або контрабанда – приблизно 80–230 млрд. грн. на рік, із них втрата бюджету на рік становить 25–70 млрд. грн.;

3) конвертаційні центри – приблизно 40–50 млрд. грн. на рік, із них втрата бюджету на рік становить 12–15 млрд. грн.;

4) «скрутки» – приблизні обсяги 50–60 млрд. грн. на рік;

5) контрафакт – 10 млрд. грн. втрат бюджету на рік;

6) ФОП замість найму – приблизні обсяги 10 млрд. грн. на рік, втрати бюджету становлять 2,5–5 млрд. грн. на рік;

7) виведення прибутку через псевдопідприємство фізичних осіб – приблизні обсяги 3–7 млрд. грн., втрати бюджету 0,7–3 млрд. грн. на рік;

8) заниження оборотів – приблизно 18–20 млрд. грн. на рік, втрати бюджету становлять 1–1,5 млрд. грн. на рік.

Великий бізнес для ухилення від сплати податків частіше за все використовує офшори. За підрахунками міжнародної організації Global Financial

Integrity, протягом 2004–2013 років з України без сплати податків було виведено близько 116 млрд. дол., що становить у середньому 9,4% від ВВП щорічно. Якщо хоча би припустити що така ситуація триває і дотепер, то йдеться про 9 млрд. дол. щорічно або про 240–250 млрд. грн. Відповідні втрати бюджету від несплати податку на прибуток становлять близько 50 млрд. грн. на рік.

Також великого масштабу набувають схеми з ухилення сплати ПДВ, у тому числі створення штучного податкового кредиту. Розмір порушень за останні роки скоротився, але махінації з ПДВ відбирають у бюджету 10–12 млрд. грн. на рік.

Не поступається останнім і масштабна схема на митниці. За даними Global Financial Integrity, заниження вартості імпорту, контрабанда, схеми з ввезення товарів фізичними особами протягом 2004–2013 років коштували бюджету в середньому 13 млрд. дол. на рік.

Іншими словами, вартість імпорту занижувалася на 20%, і з урахуванням скорочення імпорту в останні роки відповідна цифра у 2016 році мала би становити близько 9,6 млрд. дол.

Загалом великий бізнес олігархічних кланів України за допомогою різних схем недоплачує державі 100–160 млрд. грн. на рік.

Ці кошти, незважаючи навіть на недостатню інституційну здатність державних органів, могли б за сучасних умов сприяти зміцненню обороноздатності країни, поліпшенню якості освіти та медицини.

Що стосується ухилення від сплати громадян, то, звичайно, масштаби значно менші, ніж у бізнесовому середовищі, але все ж потребують уваги [4].

Головним нормативно-правовим актом, що врегулює відносини у сфері оподаткування, є, безперечно, Податковий кодекс України, а сама відповідальність за умисне ухилення від сплати податків прописана в Кримінальному кодексі України.

Основною причиною ухилення від сплати податків є прямий вплив податків на доходи і витрати платників за недостатнього усвідомлення ними вигід від споживання суспільних благ, що фінансуються за рахунок податкових платежів. У свідомості більшості громадян податкові платежі прирівнюються до платежів, що запроваджуються без згоди більшості платників (оскільки парламент не представляє інтереси всіх груп виборців), і сплачуються в примусовому порядку. Це стає підґрунтям для антифіскальної поведінки платників, породжуючи бажання зменшити податкові зобов'язання або взагалі ухилитися від їх виконання. І чим менш досконалими є демократичні інститути в державі, тим більш масовою стає така поведінка. Для багатьох суб'єктів господарської діяльності це навіть стало нормою поведінки. Адже в підсумку вони отримують кошти для ведення бізнесу і неформального вирішення нагальних виробничих і соціальних проблем у специфічних для України умовах нерозвинутості демократичних інститутів і розквіту корупції.

Водночас це приводить до розвитку низки негативних тенденцій в економіці і соціальній сфері: порушення правил чесної конкуренції; росту корупції; недостатнього фінансування суспільного сектору господарства; відтоку капіталів за кордон тощо.

Президент, Парламент, Уряд і регіональні органи

влади постійно підкреслюють необхідність боротьби з цим явищем, розробляють заходи, спрямовані на зменшення його масштабів, які, однак, не завжди приводять до належних результатів [2].

Взагалі можна виокремити такі групи причин ухилення від сплати податків (табл. 1):

Проаналізувавши праці деяких дослідників, можна виокремити декілька форм ухилення від сплати податків, таких як:

- нелегальна діяльність із виробництва товарів та надання послуг, тобто «тіньова економіка», яка передбачає повну несплату всіх податків і зборів і може провадитися у таких формах, як заняття підприємницькою діяльністю без відповідної державної реєстрації, імітація зупинення діяльності підприємства, здійснення діяльності, що підлягає ліцензуванню, без відповідної ліцензії, нелегальне виробництво товарів і надання послуг у межах легальної діяльності;

- приховування об'єктів оподаткування в межах легальної діяльності передбачає неподання податкових декларацій або подання їх із перекручуванням; приховування виручки; заниження сум фактично виплаченої заробітної плати; завищення валових витрат тощо;

- фальсифікація обліку як метод ухилення передбачає ведення податкового обліку з порушенням чинного законодавства, наприклад, відображення підприємцем своїх особистих витрат як загальних витрат підприємства; невідображення у податковому обліку деяких операцій, наприклад, товари продаються фактично, але продовжують обліковуватись на складах продавця і навпаки;

- маскуванню дійсних ситуацій іншими фіктивними юридичними ситуаціями може здійснюватися шляхом створення фіктивних фірм; оформлення операцій із продажу як дарунка; оформлення оплати праці як участі у прибутках або відносин позики тощо;

- неумисні правопорушення і помилки, які виникають внаслідок складності чинного законодавства, частоті зміни податкових норм, необізнаності платників із причини недостатнього інформування та роз'яснення податковими органами [2].

Ухилення від сплати податків спричиняє негативні наслідки як для економіки держави, так і для

держави загалом. При цьому державний бюджет недоотримує кошти, що належать йому, а отже, відбувається обмеження витрат. Наслідком цього є призупинення реалізації деяких державних програм, не виплата заробітної плати працівникам бюджетної сфери тощо, аж до процедури скорочення бюджету. Крім того, ухилення від сплати податків може мати серйозні економічні наслідки у вигляді порушення законів конкуренції.

Отже, виявлення та розкриття злочинів, що пов'язані з ухиленням від сплати податків, сьогодні є одним із напрямів реалізації державної політики у сфері оподаткування. Вирішення проблеми мінімізації сплати податкових платежів дасть змогу збільшити обсяг і стабілізувати надходження податкових платежів до бюджету України і відповідно забезпечити збалансований економічний розвиток української держави.

За ініціативи ОЕСР/G20 розроблено План щодо протидії розмиванню податкової бази та виведенню прибутків з-під оподаткування за кордон (Base erosion and profit shifting, BEPS). У межах цього проекту розроблено 15 кроків (табл. 2), які посилюють уряди з національними і міжнародними інструментами для боротьби з ухиленням від сплати податків. Ці кроки покликані гарантувати, що прибуток оподатковується там, де господарська діяльність створює вартість і генерує прибуток.

Упровадження BEPS розпочато з мінімальних стандартів у межах Програми розширеного співробітництва (Inclusive Framework On BEPS Composition) – крок 5–6, 13–14. Наразі ініціатива включає 96 країн, в тому числі Україну (22 листопада 2016 р. Міністр фінансів України передав офіційного листа про приєднання України до Плану BEPS з 1 січня 2017 р.). Тому з метою імплементації міжнародного досвіду боротьби з ухиленням від оподаткування та розмиванням податкової бази Україною вже здійснено низку вагомих кроків:

1) запроваджено на постійній основі контроль трансфертного ціноутворення (далі – ТЦ). Відповідні норми були впроваджені в Україні ст. 39 до Податкового кодексу Законом України від 04.07.2013 р. № 408-VII. У подальшому вони щороку розширюва-

Таблиця 1

Причини ухилення від сплати податків [3]

Причини	Характеристика
Моральні (морально-психологічні)	Криються у відсутності спільності й неупередженості податкового закону, що викликає у платників податків неповагу до нього та, як наслідок, приводить до його руйнування
Політичні	Підштовхують платника податків до ухилення від сплати податків тоді, коли податки починають використовуватися державою не тільки для покриття своїх видатків, тобто забезпечення свого функціонування, а ще й як інструмент соціальної й економічної політики. Це проявляється у тому, що держава підвищує податки на деякі галузі виробництва з метою зменшити питому вагу цих галузей економіки і знижує податки для інших галузей, більш перспективних або слабозрозумілих і більш корисних для їхнього найшвидшого розвитку. У такій ситуації підприємства тих галузей, податки для яких підвищені, намагаються ухилитися від сплати податків з метою збереження підприємства й галузі загалом на колишньому рівні
Економічні	Викликають ухилення платника податків від сплати податків, їх можна розділити на два види: 1) причини, які залежать від фінансового стану платника (збиток, банкрутство підприємства); 2) причини, породжені загальною економічною кон'юнктурою (економічні кризи в державі)
Техніко-юридичні	Пов'язані з недосконалістю юридичної техніки податкового законодавства і криються в складності податкової системи, що перешкоджає ефективності податкового контролю і створює платникові податків можливості для уникнення від сплати податків

Таблиця 2

15 кроків у межах Плану щодо протидії розмиванню податкової бази та виведенню прибутків з-під оподаткування за кордон [5]

Крок	Зміст
1	Податкові виклики цифрової економіки
2	Нейтралізація наслідків гібридних податкових схем
3	Розроблення ефективних правил контрольованих іноземних компаній (КІК)
4	Обмеження розмивання податкової бази через включення процентних відрахувань та інших фінансових платежів між пов'язаними особами до складу витрат
5	Протидія шкідливим податковим практикам більш ефективно, враховуючи принципи прозорості та сутності
6	Запобігання зловживанням під час застосування податкових конвенцій (угод про уникнення подвійного оподаткування) у невідповідних обставинах
7	Запобігання штучному уникненню статусу постійного представництва
8–10	Узгодження результатів трансфертного ціноутворення зі створенням вартості в частині нематеріальних активів, ризиків і капіталу, інших операцій високого ризику
11	Вимірювання та моніторинг виконання плану BEPS
12	Правила розкриття інформації про схеми агресивного податкового планування
13	Документація з трансфертного ціноутворення та звітування у розрізі країн
14	Підвищення ефективності механізмів урегулювання податкових спорів
15	Розроблення багатостороннього документа для внесення змін у двосторонні податкові угоди про уникнення подвійного оподаткування

лися та уточнювалися на відповідність міжнародним стандартам. Так, у 2016 р. за підсумками 2015 р. від платників податків до ДФС надійшло 2,9 тис. звітів про контрольовані операції. Перевірками своєчасності та повноти подання звітів про контрольовані операції за звітні періоди 2013–2015 рр. встановлено 305 фактів порушення платниками вимог Податкового кодексу, за що до них застосовано 93 млн грн. санкцій, з яких уже надійшло до бюджету 45 млн. грн. (за звітний 2015 рік – 80 млн. грн. санкцій, сплачено 39 млн гривень).

За результатами опрацювання поданих звітів про контрольовані операції, податкової та фінансової звітності платників відібрано 94 платника податків, яким у 2016 р. направлено запити на подання документації з ТЦ. Після проведення аналізу отриманих від платників податків документів прийнято рішення щодо проведення 29 перевірок із питань ТЦ, з яких на кінець 2016 р. завершено 6 перевірок. За результатами перевірок контрольованих операцій донараховано 71,6 млн. грн. податку на прибуток, 4,7 млн. грн. ПДВ, зменшено збитків на суму 208,5 млн. грн., зменшено від'ємне значення з ПДВ на суму 0,5 млн. грн. та зменшено бюджетне відшкодування з ПДВ на суму 1 млн грн.;

2) відбувається процес розкриття кінцевих бенефіціарних власників (КБВ) / вигодоодержувачів, контролерів підприємств відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» від 14.10.2014 р. № 1701-VII у державному реєстрі. Юридичні особи, зареєстровані до набрання чинності цим Законом, були зобов'язані подати державному реєстратору відомості про свого КБВ, у тому числі КБВ їх засновника (учасника), якщо засновник (учасник) – юридична особа, або про відсутність такого КБВ упродовж десяти місяців із дня набрання чинності Законом (до 25.09.2015 р.). Відповідна інформація про бенефіціара або його відсутність

відображається у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, доступ до якого є вільним та безкоштовним. Крім того, тим же Законом надано також можливість вільного доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно;

3) у вітчизняне податкове законодавство вбудовані антиофшорні «запобіжники», наприклад, правило тонкої капіталізації (п. 140.1. ПКУ) встановлює ліміт, вище якого виплата відсотків здійснюється не витратами, а з доходів підприємства. У разі здійснення позики у пов'язаної особи – нерезидента, яка у понад 3,5 раза перевищує власний капітал, під час виплати відсотків до складу витрат може бути включено не більше 50% доходів підприємства до сплати відсотків, податків та амортизації (тобто показника EBITA, Earnings before interest, taxes and amortization);

4) перспективним подальшим кроком BEPS є запровадження правил контрольованих іноземних компаній (КІК) з метою протидії виведенню прибутку резидентів на рівень дочірніх компаній у низькоподаткових юрисдикціях. Одноразове «нульове» декларування часток в іноземних компаніях резидентів – фізичних осіб може бути звільнене від відповідальності за порушення валютного законодавства;

5) детінізація зайнятості із виплатою заробітних плат «у конвертах» є нагальною проблемою в Україні. За попередніми розрахунками Мінекономрозвитку у 2016 році рівень тіньової економіки становив 34% від офіційного ВВП, що на 6 відсоткових пунктів менше порівняно з показником 2015 року [7];

6) зменшення податкового розриву в частині ПДВ як різниці між очікуваними та фактичними надходженнями. Основним інструментом для більш ефективної боротьби із шахрайствами є підвищення потенціалу податкових та митних адміністрацій, взаємне посилення співпраці між ними на рівні європейських країн;

7) модернізація митного контролю. Запроваджена концепція уповноваженого економічного оператора дала змогу спростити митні процедури. Оновлення

операційної діяльності митниць дасть змогу покращити їх інституціональну спроможність. Скорочення часу на проходження митних процедур визначено одним із ключових показників оцінки ефективності ДФС. Не менш важливою є стандартизація вимог до облаштування інфраструктури портів, митних складів, митних терміналів, пунктів пропуску та місць митного оформлення;

8) висвітлення морально-етичного аспекту ухилення від сплати податків. Ухилення від сплати податків має набувати публічного резонансу для негативного осуду;

9) посилення фіскальної антиофшорної політики у координації з монетарною як чинника стабільності у регулюванні валютного ринку. Так, до початку 2017 р. було пом'якшено обов'язковий продаж надходжень в іноземній валюті (знижено з 75% до 65%); скорочено строк резервування гривні для купівлі іноземної валюти (з 3 – до 1 дня); збільшено граничний строк для розрахунків за операціями експорту та імпорту товарів (з 90 днів до 120 днів). Перспективним є скасування обмежень на зняття готівки та купівлі валюти, а також повна репатріація дивідендів іноземним інвесторам [6].

Висновки. Таким чином, щоб зменшити ухилення від сплати податків, необхідно ретельно налаштувати податкове законодавство на потреби забезпечення його прозорості і відвернення податкової дискримінації, підвищити ймовірність виявлення фактів ухилення, і насамперед шляхом аналізу діяльності посередників, чий операції сьогодні знижують у багато разів граничні витрати ухилення для платників податку. На практиці потрібно не збільшувати кількість перевірок і розміри штрафів, а вдосконалювати демократичні інститути, активізувати боротьбу з корупцією, усунути ганебні явища, коли політики та чиновники разом з олігархами, зловживаючи владою в особистих корисливих інтересах, прикривають існування різноманітних посередницьких структур, порушують правила чесної ринкової конкуренції, домагаючись податкових пільг і різного роду переваг «своїм» підприємствам, територіям, галузям. Навіть незначне зростання ймовірності покарання посередників приведе до позитивного ефекту у справі звуження масштабів ухилення. Ще одним зі шляхів мінімізації цієї проблеми є виховання у платників патріотичних почуттів щодо обов'язку утримувати державу завдяки сплаті ними податків в обмін на суспільні блага.

Список використаних джерел:

1. Крамаренко О.А. Способи ухилення від сплати податків в Україні / О.А. Крамаренко // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Економіка. – 2013. – Вип. 23. – С. 165–168.
2. Безкрєвна А.В. Податки: причини та наслідки їх несплати / А.В. Безкрєвна // Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Економіка /– Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. – Спецвип. 29. Ч. 2 :
3. Кучер А.А. Ухилення від сплати податків та їх наслідки / Кучер А.А. // Буковинська державна фінансова академія, Україна. – 2012.
4. Український таблоїд «Українська правда» / Гетман. О. // Хто в Україні найбільше ухиляється від сплати податків / Київ, 2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/09/26/629469/>
5. BEPS Actions [Electronic resource] / OECD. – Access mode: <http://www.oecd.org/tax/beps/beps-actions.htm>
6. Касперович Ю.В. Міжнародний досвід боротьби з ухиленням від оподаткування та розмиванням податкової бази: висновки та рецепти для України /Ю.В. Касперович// [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/mizhnar_dosv-1761d.pdf
7. Офіційний сайт міністерства економічного розвитку та торгівлі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>